

**Arts & Commerce College Warwat Bakal
Tq. Sangrampur Dist. Buldana**

Research Papers 2020-2021

Sr. No	Title of Paper	Name of Author	Department	Journal	Year	Impact Factor
1	ई-कॉमर्स आणि व्यापार	Dr. Satish Rane	Commerce	Vidyabharati International Interdisciplinary Research Journal	Oct 2020	-----
2	E-COMMERCE CHALLENGES AND OPPORTUNITIES	Dr. Satish Rane	Commerce	Vidyabharati International Interdisciplinary Research Journal	Oct 2020	-----
3	उच्च शिक्षणात माहिती तंत्रज्ञान उपयुक्तता व महत्त्व	Dr. Satish Rane	Commerce	RESEARCH JOURNEY' International E-Research Journal	24 Feb 2021	(SJIF) - 6.625
4	IMPACT OF COVID 19 ON Current Education System in India	Dr. Satish Rane	Commerce	B. ADHAR International PEER REVIEWED INDEXED RRESEARCH JOURNAL	6 MARCH 2021	(SJIF) - 7.675

**TWO DAYS INTERDISCIPLINARY INTERNATIONAL CONFERENCE ON
“SELF RELIANT INDIA”
THROUGH INCLUSION OF SCIENCE, ARTS, PHARMACY, TEACHING, COMMERCE,
HUMANITIES, ENGINEERING AND TECHNOLOGY-2020
“SRI- SAPTCHET:2020”
[2nd and 3rd October, 2020]**

Contents

PART-1

Sr. No.	Name of Author(s)	Title of Research Paper	Page No.
1	S. V. Agrawal	SIGNIFICANT ROLE OF MSME'S FOR MAKING INDIA SELF RELIANT	1-5
63	A.T. Raipure	विद्यालयो एवं महाविद्यायोमे चलनेवाली शारिरीक शिक्षाका महत्व -एकअभ्यास	359-360
64	A.R. Bansod	आत्मनिर्भरभारत : एमएसएमई (MSME) समोरील संधी व आव्हाने	361-365
65	K.M. Wankhade	खामगाव तालुक्यातील स्वातंत्र्य सैनिकांचा लढा : एक चिकित्सक अध्ययन	366-368
66	S.V. Rane and V. Deshmukh	ई-कॉमर्स आणि व्यापार	369-371
67	M.S. Pawar	दलित रंगभूमी : उदय, विकास आणि मर्यादा	372-375
68	A.R. Wagdao	भारतातील आदिवासी महिलांच्या शैक्षणिक समस्या	376-378
69	K.N. Kumbhare	डॉ. आंबेडकर के शैक्षणिक विचारों का आदिवासी समाज पर प्रभाव	379-383
70	R.S. Korde	GANDHIAN PERSPECTIVE OF DEMOCRACY AND ITS RELEVANCE IN CONTEMPORARY WORLD	384-388
71	R.B.Kohire, V.B.Jagrut, S.P.Bhale and S.R.Mirgane	SYNTHESIS, CHARACTERIZATION AND ANTIMICROBIAL SCREENING OF 3d TRANSITION METAL (Fe(III), Co(II), Ni(II), Cu(II) & Zn(II)) COMPLEXES DERIVED FROM (12E)-N-((6-FLUORO-4-OXO-4H-CHROMEN-3-YL)METHYLENE)-4-METHYL-1,2,3,-THIADIAZOLE-5-CARBOHYDRATE	389-394

ई-कॉमर्स आणि व्यापार

एस राणे, वि देशमुख

कला, वाणिज्य महाविद्यालय, वरवट बकाल, जि. बुलडाणा

मु. जे. कॉलेज, जळगाव जि. जळगाव

satishrane83@gmail.com

ई-कॉमर्स ची संकल्पना गत १९७५ पासून बदलत आहे. सुरवातीच्या कालखंडात ई-कॉमर्स याचा अर्थ इलेक्ट्रॉनिक डेटा इंटरचेंज आणि इलेक्ट्रॉनिक फंड्स ट्रान्सफर या तंत्रज्ञानाचा उपयोग करून काही वस्तुंचा आदेश देऊन बिजक प्राप्तीकरता करण्यात येत असे परंतु पुढे नव-नविन तंत्रज्ञानाद्वारे विविध सोयी उपलब्ध असणारे ब्राऊझर्सव्यवसाय - व्यापाराकरिता उपयोगी ठरत होते यातून ई-कॉमर्सची संकल्पना पुन्हा बदलत गेले. ई-कॉमर्स

म्हणजेच इलेक्ट्रॉनिक व्यापार असा अर्थ प्रचलित झाला. "इलेक्ट्रॉनिक व्यापार म्हणजे ज्याचे संचालन इंटरनेटवरून उपलब्ध असणाऱ्या ब्राऊझर द्वारे केला जातो. अशा प्रकारची व्यापार ही क्रिया दोन व्यापाऱ्यांमध्ये (B2B) किंवा व्यापारी आणि ग्राहक (B2C) किंवा ग्राहक व्यापारी (C2B) यांचेमध्ये होत असते."

ई-व्यापाराची उपयुक्त घटक

१) वस्तु अथवा सेवा

कोणत्याही व्यवसायाकरिता सर्वात प्रथमतः विक्रीयोग्य तसेच सेवा उपलब्ध असणे आवश्यक आहे. अशा वस्तु व सेवा भौतिक स्वरूपात किंवा अनैतिक स्वरूपात असु भाकतात उपलब्ध वस्तु व सेवांण शिवाय ई-वाणिज्य सुरुवात करता येत नाही.

२) उपलब्ध इंटरनेट साधने

उपलब्ध वस्तु व सेवांच्या विक्रीकरिता इंटरनेटची सुविधा

असणे आवश्यक आहे. त्याचबरोबर ई-वेबसाईटची आव यकता असते जी विक्री वस्तु व सेवांची माहिती ग्राहकास उपलब्ध करून देऊ भाकेल तसेच विक्रीचा बदलची सुध्दा माहिती उपलब्ध होईल. यामध्ये विक्रेत्याने वस्तु विक्रीबाबतच्या अटी व भातीची नोंद केलेली असावी.

३) शोधन प्रक्रिया

ई - व्यापारामध्ये वस्तु व सेवांच्या विक्रीचे भोधन नगदी स्वरूपात करता येत नाही तर अशा प्रकारच्या भोधनाकरिता ई -मनी म्हणजेच इलेक्ट्रॉनिक मनी उपयोगात आणला जातो. यामध्ये प्रामुख्याने क्रेडीट कार्डचा उपयोग करण्यात येतो क्रेडीट कार्डच्या सुरक्षेच्या संदर्भातील सर्व सुचनांच्या उपयोग या ठिकाणी करण्यात येते.

४) विपणन

विक्रेत्याने विपणनाबाबतची व्युहरचना ही भोवटच्या घटकात येते यामध्ये विक्रेत्याने आपली वेबसाईट अशा पध्दतीने स्थित करावी की ग्राहक आकर्षित होऊन त्यांनी वस्तु खरेदीची तयारी दर्शवावी या वेबसाईटवर बॅनर्सच्या माध्यमातून, जाहीरात, वस्तु पोच सोयी, विक्रेतेतर सेवा वारंवार विचारले जाणारे प्रश्न अशा घटकांच्या समावेश असावा.

ई - कॉमर्सचा उपयोगाद्वारे अनेक प्रकारच्या व्यापारिक साधनाद्वारे वस्तु व सेवांच्या खरेदी विक्रीत भरमसाठ वाढझालेली असल्याची दिसून येते ई-कॉमर्समध्ये फिलपकार्ट, वॉलमार्ट, सारख्या अनेक कंपन्या आल्या असुन वॉलमार्ट ने २०१८ मध्ये १६ अरब डॉलरच्या गुंतवणुकीद्वारे फिलपकार्ट मध्ये ७७: हिस्सेदारी खरेदी केली, सन २००९ मध्ये भारतामध्ये ई-कॉमर्स बाजार जवळजवळ ३.९ अरब डॉलर होता जो २०१३ मध्ये १२.६ अरब डॉलर होता. सन २०१६ - १७ मध्ये यामध्ये १९: वाढझाली. भारतामध्ये ई-कॉमर्समध्ये लक्षणीय वाढ होत आहे. भारतात दरमहिना सहा मिलीयन नवीन सदस्य यामध्ये जोडले जातात.

इंटरनेटच्या माध्यमातून वस्तुची देवाण-घेवाण किंवा खरेदी-विक्री करण्याच्या पध्दतीला ई-कॉमर्स असे म्हणतात. ई-कॉमर्स मध्ये वेग तंत्रज्ञान, ई-मेल, इलेक्ट्रॉनिक फंड ट्रान्सपर आणि स्मार्ट कार्डस यासारख्या तंत्रज्ञानाचा

उपयोग होतो.

इलेक्ट्रॉनिक कॉमर्स किंवा ई-कॉमर्स म्हणजे इलेक्ट्रॉनिक माध्यमाच्या सहाय्याने व्यापार करणे होय इलेक्ट्रॉनिक कॉमर्स संकल्पना गत ३० वर्षांपासून बदलत आहे. सुरुवातीच्या काळात ई-कॉमर्स म्हणजे इलेक्ट्रॉनिक डेटा इंटरचेंज EDI आणि इलेक्ट्रॉनिक फंड्स ट्रान्सपर EFT ह्या सारख्या ज्ञानाचा उपयोग करून वस्तुचा आदेश देणे व बिजक प्राप्त करणे आशा वाणिज्य विशयक कार्यामध्ये सुलभता निर्माण करणे असा घेतला जात असे म्हणजे सुरुवातीला ई-कॉमर्स मध्ये व्यापार विशयक कागद दस्तऐवजाचे दळणवळण एवढाच अर्थ लक्षात घेतला जात असे परंतु जस जसा इंटरनेट सोयीचा विकास होत गेला तसतसा ई-कॉमर्सचा अर्थ बदलत गेला.

ई-कॉमर्सची सुरुवात १८४४ मध्ये झाली जेव्हा सॅम्युअल मोर्स यांनी आपला पहिला संदेश टेलीग्रामफच्या साहयाने

पाठविला ,१८५८ मध्ये न्यूयार्क स्टॉक मार्केटमधील शेअर्सच्या किंमतीशी तुलना करून समुद्रापलीकडे ही माहिती पाठविली सन १८७७ पर्यंत वेस्टर्न युनियन ही प्रमुख टेलीग्राम कंपनी आणि बातम्या देणाऱ्या कंपनी संपूर्ण जगात ग्राहकांना आर्थिक आणि इतर माहिती सशुल्क पुरवित असे २० व्या शतकाच्या शेवटी ई-कॉमर्सचा उल्लेख हा व्यापारी आणि व्यापारी (B TO B) तसेच व्यापारी आणि ग्राहक (B TO C) यांच्यात संगणकाच्या माध्यमातून आणि इंटरनेटच्या माध्यमातून होणारा व्यापार असा होवू लागला व्यापारी आणि व्यापारी (B TO B) पध्दतीचा उगम १९६८ मध्ये झाला. ज्यावेळी म्फ व्दारा कंपन्यांच्या इलेक्ट्रॉनिक व्यवहारांना मान्यता दिली. सन १९९४ मध्ये नेटस्कॉप कम्प्युनिकेशनने आपले ग्राफिकल ब्राऊझर इंटरनेटच्या उपयोगकर्त्याकरिता उपलब्ध करून दिले या ब्राऊझरच्या उपयोगामुळे ई-कॉमर्ससहित सर्व प्रकारच्या संगणकीय कामांना गती मिळाली.

आज ई-कॉमर्स द्वारे जागातील बाजारपेठ जवळ आली असून जागातील कोणत्याही ठिकाणी विक्रीला असणारी वस्तू जगातील कूठलाही व्यक्ती घर बसल्या खरेदी करू शकतो. ई-कॉमर्स मुळे जागतिक बाजार जवळ आला आहे. WORD WIDE WEB मुळे माहिती मागविणे आदेश देणे बिजक पाठविणे प्राप्त करणे तसेच WORD WIDE WEB मुळे योग्य अशा सुरक्षित अशा साधणांचा अंवलंब करून रक्कमेचे शोधन करणे म्हणजे ई-कॉमर्स होय. ई-कॉमर्स मुळे एका देशातील उत्पादित वस्तू व सेवांना विश्व बाजारपेठ मिळविणे शक्य झाले आहे.जागतिक बाजारपेठ म्हणजे विविध देशांच्या बाजार पेठानबाबत एकाचप्रकारचे धोरण स्विकारणे व त्याच प्रमाणे वस्तू व सेवांची जागतिक बाजारपेठेत विक्री करणे म्हणजे त्या वस्तू करिता जागतिक बाजार मिळविणे होय उत्पादित वस्तू व सेवांना जागतिक बाजार पेठ उपलब्ध करून देण्यामध्ये ई-कॉमर्स चा मैलाचा वाटा आहे.उत्पादित वस्तू व सेवांना जागतिक बाजार पेठ उपलब्ध करून देण्याकरिता ई-कॉमर्स सहीत ३ घटक कारणीभूत आहेत.

१)जागतिकीकरण

जागतिक बाजाराचा विकास होण्याकरिता बहुतेक राष्ट्रांनी जागतिकीकरणाची कास धरली आहे.जागतिकीकरण मुळे एखाद्या वस्तूचे उत्पादन करणे आर्थिक दुष्टया परवडणारे नसेल तसेच नैसर्गिक कारणाने वस्तू उत्पादनात अडचणी असतील तर अशा वस्तू जागतिकीकरणामुळे दुसऱ्या देशातून खरेदी करून त्या वस्तूचा उपभोग घेणे शक्य झाले.

२) जागतिक स्पर्धा

एकाच प्रकारच्या वस्तूचे उत्पादन झाल्यामुळे उत्पादित वस्तू त्याच देशात विकणे अशक्य झाले त्यामुळे उत्पादकाने आपल्या वस्तू विदेशी बाजारपेठेत विक्री करण्यास सुरुवात

केली यातून जागतिक स्पर्धा निर्माण झाली.व जागतिक बाजारपेठेचा विकास झाला.

३) ई-कॉमर्स

इंटरनेट आणि ई-कॉमर्सच्या वेगाने होणाऱ्या वाढीमुळे सुध्दा जागतिक बाजारपेठेत सुध्दा वाढझाली ऑनलाइन व्यापार व्यवसायाकरिता देशाच्या सिमेच्या मर्यादा पार केल्या गेल्यात इंटरनेटवरील व्यापारी वेबसाईटवरून वस्तूच्या जाहीराती प्रकाशित होऊन कोणत्याही देशातील क्रेता आपली वस्तू कोणत्याही देशातील विक्रेत्याकडून खरेदी करू लागला.इंटरनेटचा वापर वाढत गेल्या मुळे ई-कॉमर्सवरून क्रेते व विक्रेत्याची संख्या वाढत आहे. तसेच ई-कॉमर्स वरून खरेदी विक्रीचे व्यवहार सातत्याने वाढत आहे.B2B, B2C हया ई-कॉमर्स च्या मॉडेस मुळे इंटरनेट मुळे वस्तूला जागतिक बाजारपेठ मिळविणे सहज शक्य झाले आहे.आज ई-कॉमर्सच्या या दोन्ही मॉडेल ने जागतिक बाजारपेठेत क्रांती घडवून आणली आहे.जागतिक

बाजारपेठेत होणाऱ्या वस्तूच्या जागतिक बाजारपेठेत होणाऱ्या विकासाबाबत इंटरनेट आणि ई-कॉमर्स हया दोन बाबी कारणीभूत आहेत.ई-कॉमर्समुळे वस्तू ग्राहकांला घर बसल्या जागातील बाजारपेठेतून खरेदी करिता येते.जागतिक बाजारपेठेची संकल्पना ई-कॉमर्समुळे शक्य झाली आहे.

आता ई-व्यापाराची जागा ई-कॉमर्सने घेतली आहे. इंटरनेटवरून वस्तूच्या खरेदी-विक्रीचे व्यवहार हे फक्त व्यापारी आणि व्यापारी (B TO B) हयांच्यासोबत होत असत आज ई-कॉमर्स ही संकल्पना व्यापार आणि व्यापार इतपर्यंतच मर्यादित न राहता आता व्यापारी आणि प्रत्यक्ष ग्राहक (B TO C) यांच्यात सुध्दा इंटरनेटवरून व्यापार सुरू झाला.

B2B मधील ई बाजारपेठ

इंटरनेटवर आधारित व्यापार ते व्यापार (Business To Business) B2B या प्रतिकुतित ई-बाजाराशी संकल्पना अतिशय महत्वाची ठरते -B2B शी संबधित ई-बाजाराचा

उगम हा क्रेता व्यापारी आणि विक्रेता यांना नेटवरील परस्परशी संबंधित व्यवहाराची पुर्णपणे संधी देण्यासाठी झाला औद्योगिक वस्तू ,रसायने,शक्तीपुरवठा इत्यादीच्या विक्रीसाठी उपलब्ध असणारी ई-बाजारपेठ होय.

सन २००० मध्ये B2B ई-बाजारपेठांनी स्थापनेत भारती मारली आणि सन २००१ मध्ये २५०० इतकी संख्या झाली. सन २००२ मध्ये ती इतकी वाढली तिची गणनाकरणे अशक्य होते.सन २००३ मध्ये या वाढत्या संख्येवर उपाय शोधण्यात आला व ई-बाजारपेठेला स्थिरता आणि सुरक्षितता लागेल असे प्रयत्न करून व ई-बाजारपेठांची संख्या १००० पर्यंत मर्यादित करण्यात आली.२००६ मध्ये यात ६०० ई-बाजारपेठात भरपूर वाढझाली आहे.भारतात

ई-कॉमर्स क्षेत्र आता १२ अब्ज डॉलरचे झाले आहे . टक्के आहे. जागतिक पातळीवर या व्यापाराचा वाढीचा दर
भारताचा ई-कॉमर्स व्यापार झपट्याने वाढत आहे.२००९ ८ टक्के आहे. भारतात मात्र ई-व्यापार चार पटीने जास्त
झाली.तो ३.८ अब्ज डॉलरचा होता. २०१३ मध्ये तो वाढून प्रमाणात वाढत आहे
१२.९ टक्के झाला. या क्षेत्राचा वाढीचा वार्षिक दर ३० .

संदर्भ ग्रंथसुची

- १) ई-कॉमर्सची मुलतत्वे - एस.एन.कोलते
- २) ई-मार्केटिंग मासिक.
- ३) प्रतियोगीता दर्पण
- ४) लोक प्रभा मासिक
- ५) लोकमत न्युज पेपर
- ६) Agrawal Kamalesh and Agrawal Deeksha, Bride to online store front, Macmillan India, New Delhi.
- ७) Tiwari Dr. Murali Dr, Education and E-governance Macmillan India, New Delhi.

**TWO DAYS INTERDISCIPLINARY INTERNATIONAL CONFERENCE ON
“SELF RELIANT INDIA”
THROUGH INCLUSION OF SCIENCE, ARTS, PHARMACY, TEACHING, COMMERCE,
HUMANITIES, ENGINEERING AND TECHNOLOGY-2020
“SRI- SAPTCHET:2020”
[2nd and 3rd October, 2020]**

Contents

PART-1

Sr. No.	Name of Author(s)	Title of Research Paper	Page No.
1	S. V. Agrawal	SIGNIFICANT ROLE OF MSME'S FOR MAKING INDIA SELF RELIANT	1-5
31	R. B. More, S. R. Patil, R. G. Mahale and S. S. Nandre	SYNTHESIS AND CHARACTERIZATION OF METAL COMPLEX CU [II] BY SONOCHEMICAL APPROACH.	207-214
32	S. C. Patil	SYNTHESIS & CHARACTERIZATION OF SOME NOVEL 2,2'-PHENYLMETHYLENE) BIS (1H-IMIDAZOLE) USING B-CYCLODEXTRIN AS A SUPRAMOLECULAR CATALYST	215-219
33	R.B. Kohire, S.K. Ghumbre, B.K. Dhotre and S.R. Mirgane	SYNTHESIS, CHARACTERIZATION AND ANTIMICROBIAL PROPERTIES OF SOME SALECTED TRANSITION METAL COMPLEXES WITH (E)-N'-((2-HYDROXYNAPHTHALEN-1-YL)METHYLENE)-4-METHYL-1,2,3-THIADIAZOLE-5-CARBOHYDRAZIDE	220-225
34	A. Kumari	SELF RELIANT INDIA & DEVELOPMENT OF SOUTH CHHOTA NAGPUR	226-228
35	V. M. Deshmukh and S. W. Rane	E-COMMERCE CHALLENGES AND OPPORTUNITIES	229-230
36	V. Dongare	KARL MARX – A HISTORICAL MATERIALISM & HUMAN NATURE	231-233
37	Sreelakshmi	GUIDELINES FOR PHYSICAL,HEALTH & MENTAL WELLNESS IN DIGITAL EDUCATION	234-235

E-COMMERCE CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

V. M. Deshmukh¹ and S. W. Rane²¹Moolji Jaitha College, Jalgaon.²Art's & Commerce College, Warvat Bakal, Dist. Buldhana

vishaldeshmukh700@gmail.com

Satisrane83@gmail.com

Introduction

Electronic commerce is the most significant application of the latest Information technology. The E-Commerce as presented the businesses in many ways. The use of web site expand the potential global market. E-Commerce Technology is changing in big way just keeping pace with the changing word will be a full time task. It is impossible for any individual to keep pace with all the changes to technology that are occurring today as he need the assistant of staff, consultants, outsourced service and suppliers. E-commerce is anything that involves on online transaction. E-commerce means sale or purchase of goods and services conducted over network of computer or TV channels by methods specifically designed for the purpose. Even though good and services are ordered electronically, payment or delivery of good and services need

not be conducted online the definition of E-Commerce is "The use of electronic communications and digital information processing technology is business transaction to creation between or among organization and between organization and individuals. E-Commerce is directly or indirectly applicable in all area of our life be it Banking, entertainment online order processing cycle or supply chain Management The e-business is one of the biggest things that have taken the Indian business by storm. It is creating an entire new economy, which has a huge potential and is fundamentally changing the way business are done.

Challenges in E-Commerce

- 1) **Privacy** :- privacy has been and continues to be significant issue of concern for both current and prospective electronic commerce. Customers with Regards to web interaction and e-commerce the following dimensions are most salient.
  - Privacy consists of not being interfered with having the power to exclude individual privacy is a moral right.
  - Privacy is "a desirable condition with respect to possession of information by other persons about him herself on the observation preserving of him herself by other persons.
- 2) **Urban phenomenon**:- India's e-commerce market is mainly restricted to urban area, with the bulk of the business being restricted to cities, Internet usage in rural area, is limited. This could be due to server reasons including low internet speed and internet user base (20 million out of a total 121 million in 2018) through rural areas account for 70% of the country's population. The inadequacy of vernacular content on e-commerce website is another reason for low penetration in rural areas.
- 3) **Collecting payment process**:- The challenges for e-commerce retailer in India's collecting payments less than 2% of Indian consumers own credit cards and 90% of all retail transactions are conducted in cash as a result most e-commerce sites are forced to offer a cash on delivery option 8 out of 10 online transaction are conducted on cash bases however as per one estimate 48% of all COD orders are rejected at the point of delivery by the customer this is clearly expensive and not a very sustainable business model. The problem is compounded by the fact that most e-traders also offer free shipping to acquire and retain customers
- 4) **Rapidly changing business models**:- Business models have been changing rapidly in the e-commerce sector. This could be due to heightened competition and the inability of players to sustain high costs some business such as online DVD rentals, have gone into obsolescence some companies in the online retail segment

have shut shop due to their inability to sustain price wars with their competitors group buying companies which started all of by proving deals at high discount have now between selling products there for players in the e-commerce space need to adapt to changing models and innovate constantly to sustain their businesses .

- 5) **Lack of awareness:-** It is biggest challenge before india to make successful e-commerce over the net. It is that changing the mind and attitude of the merchant in than with emerging information technology most of business people do not understand the significance & implication of e-business medium.
- 6) **Absence of tax law:-** E-commerce over the net has effectively eliminated national borders. This has posed an important question as to tax on the transaction over the internet.

E-commerce opportunities

- 1) **Awareness in business :-** There is a rising awareness among the business in India about the opportunities offered by e-commerce. Ease of internet access in the critical factor that will result in rapted option of net commerce safe and seare payment . modes are fundamental along with the need to invent and popularize innovation such as a mobile commerce . E-

connection with consumers and conducting transactions .

- 2) **Lower search costs :-** The internet brings low search costes and high price lucidity E-business has proved to be highly cost effective for business concerns as it cats down the cost of marketing processing

inventory management, customer care etc. It also reduces the load of infrastructure required for conducting business .

- 3) **Round the clock :-** Customers can do transaction for the products or eqalry about any products / services provided by a company any time, an where from any location.
- 4) **Organization benefits:-** using E-Commerce, organization can expand their market to national and international market with minimum capital investment .An organization can easily locate more customers , best supporters and suitable business partners across the , global. E-Commerce helps organization to reduce the cost to create process distribute , retrieve and manage the paper based information by digitizing the infomretion.

Conclusion

E-commerce is emerging as an important tool to ensure inclusive growth. The tradition model of business is undergoing a sea chage to reduce the prominence of physical infrastructure of big cities as an essential condition for the smooth functioning of business E-Commerce. Creates new opportunities for business it also create new opportunities for business it also create new opportunities for education and academics It appers that there is tremendous notential few

Internet users would be reluctants to conduct any kind of business online , citing security reasons as their main concern . Internet economy will then become more meaning India with the rapid expansion of internet E-commerce is set to play a very important role in the 21 century.

References

- 1) Barr, David D. ' The need of a Broad standard in Global E-Commerce,' The Internet law Journal, Dec 24,2000.
- 2) Bajaj Kamlesh K, nag Debjani (2011) , E-Commerce, Tata MCGraw Hill, New Delhi.
- 3) Bansal, Rashmim, Growth of the Electronic commerce in China and India A comparative study.
- 4) Kaur pradeep. Dr. Joshi Mukesh, E-commerce in India: A Review, IJCSVol 1.3 issue 1 2012
- 5) <http://www.nw.com/zone/www/top.html>
- 6) www.google.co.in
- 7) <http://www.emarketer.com>
- 8) www.tutorialspoint.com

Impact Factor – 6.625

E-ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

March 2021

Special Issue 261(B)

Use of ICT in Teaching - Learning Opportunities and Challenges

Guest Editor of the Issue :-

Dr. P. D. Hudekar

Act. Principal

Vidarbha Mahavidyalaya, Buldana

Dist - Buldana [M.S.] INDIA

Executive Editor of the Issue :-

Prof. Sangita K. Pawar

Vidarbha Mahavidyalaya, Buldana

Chief Editor : **Dr. Dhanraj T. Dhangar**

Co Editors of the Issue :-

Prof. Vaibhao G. Vaghmare

Prof. M. T. Jamalwar

Prof. S. H. Dandade

Prof. N. D. Raut

Prof. L. F. Shirale

Prof. S. V. Kalne

Shri. S. G. Pande

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

29	माहिती तंत्रज्ञानाची शिक्षणातील उपयुक्तता जाणीव जागृती	प्रा. गोकुल डामरे	133
30	माहिती साक्षरतेमध्ये महाविद्यालयीन ग्रंथालयाची भूमिका	प्रा.निलेश राउत	140
31	अध्ययन व अध्यापन प्रक्रियेत माहिती तंत्रज्ञानाची उपयुक्तता व महत्त्व	डॉ.अंजली पांडे	143
32	उच्च शिक्षणात माहिती तंत्रज्ञान उपयुक्तता व महत्त्व	प्रा. दिनेश ढगे, डॉ. सतीश राणे	151
33	अध्ययन व अध्यापनात माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञाची (ICT) भूमिका	सौ. हर्षदा वाघोने	154
34	संगीत क्षेत्रात माहिती तंत्रज्ञानाचे महत्त्व व उपयोगिता	डॉ.सुनिल पटके	157
35	माहिती तंत्रज्ञान, वृत्तपत्रे आणि मराठी भाषेची उपयोगिता	डॉ. अविनाश भेश्राम	160
36	नवीन शैक्षणिक धोरण व माहिती व तंत्रज्ञानाची भूमिका	प्रा.पी.पी. सानप	165
37	माहिती व तंत्रज्ञानाच्या युगातील ग्रंथालयात कन्साॅरशियाचे महत्त्व	डॉ. कविता इंगळे	167
38	शिकवणे आणि शिकण्यामध्ये माहिती व संप्रेषण तंत्रज्ञानाचा वापर : संधी आणि आव्हाने	डॉ. नंदकिशोर राऊत	171
39	शिक्षण क्षेत्रातील माहिती व संप्रेषण तंत्रज्ञानाची भूमिका : फायदे व तोटे	डॉ. विष्णू गुमटकर	175
40	माहिती तंत्रज्ञान आणि शिक्षण	श्री.विलास टाले	179
41	अध्ययन व अध्यापनात माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञानाची उपयुक्तता व महत्त्व	डॉ.लक्ष्मण शिराळे	184
42	अध्ययन व अध्यापन प्रक्रियेत - माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञानाचा उपयोग व समस्या	प्रा. मुनेश्वर जमईवार	190
43	ब्लेंडेड लर्निंग - उच्च शिक्षणात अपेक्षित आधुनिक अध्यापन पद्धती	डॉ. ओमप्रकाश बोबडे	194
44	ऑनलाइन शिक्षणाचे फायदे व तोटे	पुरुषोत्तम चाटे	197
45	माहिती संप्रेषण तंत्रज्ञानाचा शिक्षकाला होणारा उपयोग - एक अभ्यास	डॉ.पी. डी. हुडेकर	200
46	कोव्हिड - १९ च्या लॉकडाऊनमुळे क्रीडा व शारीरिक शिक्षणामध्ये विविध तंत्रज्ञान शिकविण्यासाठी इंटरनेटचा उपयोग	प्रफुल्ल वानखेडे	207
47	अध्ययन अक्षमता आणि दृक्श्राव्य माध्यम - एक अभ्यास	डॉ. सी. माधुरी देशमुख	210
48	विविध क्षेत्रामध्ये माहिती तंत्रज्ञानाची उपयुक्तता	प्रा.सीमा कालने	214
49	संगीत शिक्षणावर तंत्रज्ञानाचा परिणाम	डॉ.मुणाल कडू	217
50	ग्रामीण भागात अध्ययन व अध्यापन प्रक्रियेत माहिती तंत्रज्ञानाच्या संधी व आव्हाने	प्रा. सुधीर बन्वाकोडे	220
51	अध्ययन व अध्यापनात शैक्षणिक तंत्रज्ञानाचे महत्त्व	मनोहर चौधरी	224
52	शिक्षणात आंतरजालाचा वापर	प्रा. सागर दांडगे	229
53	तंत्रज्ञान आणि शिक्षण प्रक्रियेत झालेला बदल	डॉ.कामिनी मामई	232
54	अध्ययन व अध्यापन प्रक्रियेत माहिती व तंत्रज्ञानाची उपयुक्तता व महत्त्व	डॉ. सी. आरती खडतकर	235
55	अध्ययन व अध्यापन माहिती तंत्रज्ञानाची उपयुक्तता	प्रा.कविता किर्दक	238
56	पारंपरिक अभ्यासक्रमात माहिती व तंत्रज्ञानाची गरज	प्रा.संजीता पवार	240
57	शिक्षा में सूचना व संचार प्रौद्योगिकी उपयुक्तता व महत्त्व	डॉ. शाहेदा मुनाफ	243
58	शारीरिक शिक्षा में सूचना तंत्रज्ञान का महत्त्व	डॉ. कैलास पवार	246

उच्च शिक्षणात माहिती तंत्रज्ञान उपयुक्तता व महत्त्व

प्रा. दिनेश ढगे

श्री. शिवाजी महाविद्यालय मोताळा, जी बुलडाणा

डॉ. सतीश राणे

कला व वाणिज्य महाविद्यालय बरवट बकाल, जी बुलडाणा

गोषवारा

उच्च शिक्षणामुळे समाजाचा व राष्ट्राचा विकास होण्यास मदत होत असते माहिती तंत्रज्ञानाचा वापर हा उच्च शिक्षणामध्ये होत असल्याने वेळ व श्रमाची बचत होते शिक्षणाचा दर्जा सुधारण्यासाठी माहिती तंत्रज्ञानाचा उपयोग होऊन उच्च शिक्षणातील संशोधन कार्य सुलभ होत आहे, उच्च शिक्षणातील अध्ययन व अध्यापन प्रगत होत आहे या बरोबर उच्च शिक्षणातील मूल्यमापन, व्यवस्थापन व माहितीचे दळवळण सुलभ होत आहे

प्रस्तावना

आजचे युग हे माहिती तंत्रज्ञानाचे युग आहे असे आपण मानतो माहितीचे प्रसारण करण्यासाठी अर्थात माहिती प्रक्षेपित करण्यासाठी, माहिती साठविण्यासाठी, माहिती तयार करण्यासाठी, माहिती प्रदर्शित करण्यासाठी किंवा माहितीची देवाणघेवाण करण्यासाठी वापरली जाणारी विद्युत उपकरणे म्हणजे माहिती व तंत्रज्ञान. माहिती तंत्रज्ञानात रेडियो, दूरदर्शन, व्हिडियो, डिव्हिडी, दूरध्वनी, मोबाईल फोन, उपग्रहावर आधारित सेवा व सुविधा, संगणक व त्या संबंधित हार्डवेअर आणि सॉफ्टवेअर अशा गोष्टींचा समावेश होतो.

तसेच माहिती तंत्रज्ञानात उपयोगात येणारी विविध उच्च शिक्षणातील आधुनिक तंत्रे यात गूगल क्लासरूम, झूम, गूगल मिट, गूगल फॉर्म ह्या व्यतिरिक्त, व्हिडियो कॉन्फरन्सिंग, ईमेल, ब्लॉग अशा तंत्रांचा ही यात समावेश होतो. सद्य कोविड १९ च्या पादुर्भावात आज सर्व जग असतांना आज आपण सर्व या महामारीचा काळ अनुभवत व सोसत असतांना आपली शिक्षण व्यवस्था सुद्धा या महामारीत अडकली होती परंतु शिक्षण ही सतत चालणारी प्रक्रिया आहे, शिक्षण कधीक थावत नाही, आजच्या या परिस्थिती मध्ये शिक्षण सतत सुरु ठेवण्यासाठी उच्च शिक्षणा मध्ये माहिती तंत्रज्ञान एक बरदान ठरले आहे आजच्या सध्याच्या 'माहिती तंत्रज्ञान युगात' उच्च शिक्षणातील ध्येये समजून घेण्यासाठी माहिती व संप्रेषण तंत्रज्ञानाच्या (ICT) नवनवीन स्वरूपांचा उच्च शिक्षणात अंतर्भाव करणे गरजेचे आहे. हे सर्व प्रभावीरीत्या करण्यासाठी शैक्षणिक नियोजनकार, प्राचार्य, प्राध्यापक व तंत्रज्ञान प्रशिक्षण, तंत्रज्ञान, वित्त, शिक्षण, संप्रेषण अशा विविध क्षेत्रात अनेक निर्णय, ते ही योग्य रीत्या घेता आले पाहिजेत. अनेकांसाठी हे काम अधिक जिकरीचे व फार कठीण वाटत असते, माहिती तंत्रज्ञान या विभागात विविध उच्च शिक्षणातील उपकरणे व तंत्रे यांची माहिती दिलेली आहे. यात विविध देशांना जोडणाऱ्या उपग्रहांपासून, विद्यार्थी वर्गात वापरत असणाऱ्या उपकरणांपर्यंत सर्वांचा समावेश आहे. शिक्षणतज्ञ, नीतीशास्त्रज्ञ, नियोजनकार, अभ्यासक्रम तयार करणारे तज्ञ तसेच इतरांना माहिती व संप्रेषण तंत्रज्ञानाची (ICT) गुंतागुंतीची उपकरणे, त्या संबंधित संज्ञा आदींतून मार्ग काढत योग्य निर्णय घेणे सोपे जावे हा यामागील उद्देश आहे. ज्या द्वारे विद्यार्थी व शिक्षक यांना माहिती तंत्रज्ञान यांच्या उपयोगाद्वारे चांगले व उपयुक्त शिक्षण घेणे सोयीचे होणार

तंत्रज्ञान (Technology) म्हणजे "अवजारे, यंत्रे, त्यांपासून बनलेल्या प्रणाल्या (Systems) यांचे संकल्पन (Design), निर्मिती आणि उपयोजन (Application) अभ्यासणारी, तसेच त्यांत सुधारणा घडवून आणण्यासंबंधीची विद्याशाखा होय".

माहिती तंत्रज्ञानाचा उच्च शिक्षणातील समावेश.

आजच्या आधुनीत जागतिकीकरणाच्या व माहिती तंत्रज्ञानाच्या युगात (ICT) वापर करून शिक्षणाच्या दर्जात उल्लेखनीय आणि सकारात्मक सुधारणा होत आहेत माहिती तंत्रज्ञान आणि जागतिकीकरणाच्या सुविधेमुळे आज उच्च शिक्षणात संशोधन करण्याचे कार्य सुलभ होत आहे शिक्षण ही विकासप्रक्रियेतील पहिली आणि महत्त्वपूर्ण पायरी आहे. शिक्षणाने सभ्यता, सुसंस्कृतपणा आणि प्रगतीचे टप्पे गाठता येतात. आजच्या या माहिती तंत्रज्ञानाच्या युगात देशाच्या विकासासाठी संशोधांची आवश्यकता असते दुसऱ्या देशात करण्यात येणारे संशोधन विषयक माहिती प्राप्त करण्यासाठी आज माहिती तंत्रज्ञानाचा उपयोग होत आहे आधुनिक महासत्तेच्या वाटेवरील भारतातदेखील शिक्षणपद्धती आणि शिक्षणव्यवस्थेत मोठ्या प्रमाणात बदल झाले आहेत, होत आहेत. आजचे युग हे माहिती-तंत्रज्ञानाचे युग आहे. कागदी पसाऱ्यांपेक्षा तांत्रिक शिक्षणाला अधिक महत्त्व प्राप्त झाले आहे. माहिती तंत्रज्ञानाचा विकास झाला हि शिक्षणासाठी व शिक्षणामध्ये झालेली क्रांती आहे म्हणूनच ई-शिक्षणाचे महत्त्व वाढले आहे. संगणक, संदेश दळणवळण, संप्रेक्षण, विज्ञान व त्यांच्याशी असलेल्या घटकांत क्रांती होत आहे. तंत्रज्ञानावर आधारित शिक्षणाची प्रगती व संशोधनाला महत्त्व प्राप्त झाल्यामुळे देशाच्या भौगोलिक सीमा नष्ट होऊन शिक्षणाचे जागतिकीकरण झाले आहे. इतर देशातील शिक्षण सहज सुलभ पद्धतीने आत्मसात करणे सोपे झाले आहे. त्यामुळे शिक्षण अधिक लवचीक आणि परिणामकारक ठरले आहे. शिक्षणाची उपयुक्तता व परिणामकारकता वाढली आहे. आज माहिती तंत्रज्ञानातून वेगवेगळ्या विषयामध्ये संशोधन होऊन त्याचा उपयोग देशाच्या विकासासाठी कशा पद्धतीने करता येणार या करिता सुद्धा उपयोग होत आहेत माहिती तंत्रज्ञानामुळे उच्च शिक्षण विषयक दालने खुली झाली यामध्ये बुकगंगा, MOOCS, Swayam व विविध संपूर्ण देशातील विद्यापीठ या द्वारे संपूर्ण उच्च शिक्षांची दारे खुली झाली.

उच्च शिक्षणात माहिती तंत्रज्ञानाचे महत्त्व व उपयोग

उच्च शिक्षणात माहिती तंत्रज्ञानाचा विकास झाल्या नंतर या घटकाचा उच्च शिक्षणात कसा उपयोग झाला ते खालील मुद्द्यांवरून दिसून येते

1. विद्यार्थ्यांच्या पद्धतशीर विचारांचा विकास माहिती तंत्रज्ञाना मुळे झाला
2. माहिती तंत्रज्ञानाचा उपयोगातून ई लायब्ररी आणि वैयक्तिक मल्टिमीडियाचा उपयोग करून उच्च शिक्षण अधिक उपयोगी झाले
3. शैक्षणिक सॉफ्टवेअरच्या गुणवत्ते मध्ये विकास होऊन उच्च शिक्षण सोपे करण्यात आले
4. शैक्षणिक हेतूसाठी सॉफ्टवेअर तयार करण्याच्या विपुल क्षमतेचा आणि अनुभवाचा हेतूपूर्वक वापर करण्यात येतो
5. उच्च शिक्षणात उपयोगी असणारे संशोधन साहित्य सहज उपलब्ध होतात
6. उच्च शिक्षणात अधिक संदर्भ प्राप्त करण्यासाठी माहिती तंत्रज्ञानाचा उपयोग होतो
7. माहिती तंत्रज्ञाना च्या मदती द्वारे उच्च शिक्षण विषयक संकेत स्थळे निर्माण करून अनेक उच्च शिक्षण तज्ञाची मते मतांतरे सहज प्राप्त करण्यात येतात
8. माहिती तंत्रज्ञानामुळे उच्च शिक्षणातील विचारांचे दळणवळ सोईस्कर झाले
9. माहिती तंत्रज्ञानामुळे उच्च शिक्षणाचे जागतिकीकरण झाले आहे
10. माहिती तंत्रज्ञानामुळे उच्च शिक्षणातील कोणत्याही विषयाची सखोल माहिती प्राप्त करण्याची उत्तम सुविधा उपलब्ध झाली आहे.

माहिती तंत्रज्ञानाचा उपयोग उच्च शिक्षणात झाल्या नंतर उच्च शिक्षणात बरेच बदल घडून आले उच्च शिक्षणातील संशोधन पद्धती मध्ये आमुलाग्र बदल झाले माहिती तंत्रज्ञानाचे जागतिकीकरण झाल्या मुळे सहज परकीय देशातील उच्च शिक्षणातील संशोधन व संदर्भ प्राप्त होण्यास मदत झाली. माहिती तंत्रज्ञानाचा वापर

उच्च शिक्षणांमध्ये फार झपाट्याने वाढला आहे इंटरनेट आणि WWW चा विकास झाल्या मुळे आज सर जग जवळ आले आहे यातूनच उच्च शिक्षणातील विकासाची दारे उघडली असेच म्हणावे लागेल.

संदर्भ ग्रंथ सूची

१. इंटरनेट आणि वर्ड वाईड वेब 'प्रा. कोलते, पिंपळापुरे प्रकाशन, नागपूर
२. उच्च शिक्षण प्रणालीची सद्यस्थिती, 'डॉ. पाटील' पिंपळापुरे प्रकाशन, नागपूर २००६
३. डॉ. अर्चना अमोनि, शैक्षणिक तंत्रन्याय व व्यवस्थापन,
४. वृत्तपत्रे:- लोकसत्ता, तरुण भारत (२६ जुलै २०१९),
५. <https://mr.wikipedia.org/s/8k1>

(SJIF) Impact Factor-7.675

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

March -2021

ISSUE No - CCLXXVII (277) - B

Impact of COVID-19 on Indian Economy

Chief Editor

Prof. Virag S. Gawande
Director

A. S.R. & D. T. Institute Amravati

Executive Editor

Dr. A. N. Gharde
Principal

Arts, Commerce & Science
College, Maregaon Dist. Yavatmal

Editor

Dr. Pravin Kulkarni
Dept. Of Commerce

Arts, Commerce & Science
College, Maregaon Dist. Yavatmal

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)

- Cosmos Impact Factor (CIF)

- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

Aadhar PUBLICATIONS

23	Impact of Covid-19 on Different Sectors of Indian Economy Arun B. Chavhan	88
24	The Impact Of Corona Crisis On Education Sector In India Dr. Dilip.S.Chavan	93
25	Impact Of Covid-19 On Environment In India Dr.Deshmukh S.B.	101
26	A Comparative Study of Selected Physical Fitness Variables of Different Mallkhamb Skills Learning Players of Maharashtra state Dr.Nitesh B.Raut	104
27	Impact of Migration of Labour Force due to Global COVID-19 Pandemic with Reference to India Dr. Nakul A. Deshmukh	107
28	Impact of covid-19 on Indian Economy(ICIE-2021) Asst.Prof.Sunil Laxman Mali	115
29	Impact of Covid-19 on Savings Suresh R. Bhaltadak	120
30	Effect of Kovid-19 on current Education System in India Dr.Satish W. Rane	122
31	Classifying Management Efficiency: A Financial Ratio Approach Dr. R.L.Rajani	124
32	The Impact of UPI system on Retailer Business Amol Prakashrao Karpe	127
33	Core Banking System (CBS) : Innovative Practice in Banking Sector. Prof. Dr.Waman N. Wirkhade	130
34	Impact of Covid - 19 on Service Sector of Indian Economy Dr. Alpana Vaidya	132
35	The Study of Impact of Covid-19 on Unorganized Sector Prof. Kishor Sonaba Navsagare	139
36	An Analytical Study of Impact of Covid-19 on Service Sector Dr.Yogesh L.Patinge	143
37	The Overview on Impact of COVID-19 on Indian Economy: Challenges & Solutions Dr. Kailas Chhabu Tribhuvan / Dr. Santosh Bansirao Gaikwad	147
38	Covid-19 And Recovery Of Indian Economy Dr.Naglaxmi N.Tirmanwar	151
39	Impact of covid-19 on Indian Economy Ms. Vidula Ramchandra Katkamwar	155
40	Knowledge for healthy society during pandemic time from spirituality gained self-Realised Great men Prof. H.D.Sawant	162
41	The Impact of Covid-19 on Wage Payment in India Mr. Aditya Rajendra Ankush,	164
42	कोविड -१९ चा शिक्षण क्षेत्रावरील प्रभाव डॉ. दयानंद उत्तमराव राऊत	166
43	शेती, उद्योग, सेवा आणि शेतीवर आधारित उद्योगावर कोरोनाचा प्रभाव डॉ.आर.के.बिन्नीवाले/ प्रा.कविता किसन भोये	169
44	भारतीय शेती उत्पादनावर कोरोनाचा परिणाम डॉ. प्रमोद स. घोनमोडे	171

Effect of Kovid-19 on current Education System in India
Dr.Satish W. Rane
Arts & Commerce College, Warvat Bakal, Dist-Buldana

ABSTRACT

The impact of pandemic COVID 19 is observed in every sector around the world. Education has been affected during the Covid-19 epidemic. Information technology has not developed as much as it should in India. Even today, 70% of the students are from rural areas. Lack of information technology tools. Despite these problems, the process of learning through the tools of knowing the situation in India is ongoing.

INTRODUCTION

Over the last several days, Covid-19 has spread all over the world. Due to the spread of Kovid-19 in India, a lockdown was declared all over India, affecting all the facilities, means, Transportation, Production and Education system available in India. Due to the closure of educational institutions, all schools and colleges have been formally closed down, but education is an ongoing process and education never stops. Even though India is a undeveloped country and modern technology is not as developed as it should be, the process of education was started in educational institutions using the facilities available in India. While it is a big challenge to make up for the academic loss of students during the lockdown, there is also a need to ensure that students' studies are not disrupted. It is necessary to plan how the education of the children of the society will continue uninterrupted during the school and college closures keeping in view the children of the working people. The outbreak of the corona virus is a major crisis facing the post-World War II world. The crisis has affected all aspects of human life. The disease should not be caused by the lack of antibiotics, so the only option now is to take preventive measures. Therefore, efforts are underway in all countries to control the disease, depending on the policy of lockdown. The uncertainty created by this situation has created an atmosphere of fear around the world.

• Kovid-19 and Teaching Methods: -

Many countries have also closed educational institutions to prevent corona. According to a UNESCO report, in April 2020, 154 crore students in 188 countries were at home. 1.5 million schools are closed in India. As a result, 26 crore students and 89 lakh teachers are sitting at home, while 50,000 institutions of higher learning are closed and 3.70 crore students and 15 lakh college teachers are sitting at home. It is a time bomb for 30 crore students to sit at home empty handed. Currently, coronary heart disease is considered to be the only health problem; But it is also important to note that this crisis is on the side of educational problems. UNESCO has instructed its member countries to take immediate action on the issue of out-of-school students. The disruption in education is depriving children of their right to education, according to UNESCO. Distance learning, use of information technology, Zoom, You-tube, Hangout, Multimedia, Mobile phone, E-library, and Television etc. Through the media, many countries have started with the help of the above types of tools, so that children's education should not be disrupted immediately. In India too, education was started using these tools. Information technology is widely used in higher education in India and in vocational courses like Medicine, Engineering, Commerce and Management. Therefore, the education of the students in this department is going on online. The same experience is in school education. Networking network is well established in India and online classes are well started in India. Even though 100% of students in India do not attend this online class, some students are studying. Online classes are started and the process of education is started. There were also a number of problems up front.

Kovid-19 and Education Problems: -

The spread of the Kovid-19 virus and all the common occurrences became abnormal. Schools and colleges were closed, but education is an ongoing process that never stops. It is also an important contribution to the education sector. The problem is that the majority of hardworking, poor children in India. The number of boys and girls going to government or aided schools in the nomadic, tribal and rural areas is high. According to TRAI, the number of Internet users in India in 2020 is 68.45 crore. The number of mobile phone users is 48.82 crore. So, the number of smartphone users with internet is 40.72 crore. The number of TV viewers is 76 crore. Although this information technology seems to have expanded, there is a huge disparity. In India, 52% of the population uses the Internet. This means that half of India is deprived of the benefits of the Internet. In rural areas 36% of the population and in urban areas 64% of the population use the Internet, while 67% of men and 38% of women use the Internet in India. Information technology is now being monopolized by the urban, affluent and men. Therefore, 'National Digital Library', 'Swayam', Shodh Ganga etc. The benefits of government projects are being limited. In the online education of this project, the cost of computer, internet cost, power supply etc. There are major difficulties. Therefore, online education is affordable to the affluent class in China. The situation is similar in many underdeveloped countries. So those countries have started using TV medium more during school closures. The lockdown has created a mountain of problems. Poor curriculum, financial stress, job insecurity, repayment of tuition fees, etc. Due to this, Indian students abroad are under pressure. In it, students who collect tools for online learning still face a large number of problems like networking.

Although Kovid-19 has brought a lot of changes in the field of education, it has made some changes in it. There has been an opportunity to use various online learning materials prepared for education and based on that education has continued, but there have also been many problems in the field of education. Lack of materials available to start with, as well as network problems are causing a lot of problems for students in rural India.

References:-

1. Education asia .in 2020. The Impact of COVID-19 on Education and Education Sectors, Know Here. Retrieved on 2020 from <https://educationasia.in/article/the-impactof-covid-19-on-education-and-education-sectors-knowhere>
2. MHRD notice (2020). COVID-19 Stay Safe: Digital Initiatives. Retrieved on 2020 from https://www.mohfw.gov.in/pdf/Covid19.2020fromhttps://en.wikipedia.org/wiki/COVID_19_pandemic_in_India Wikipedia, Education in India Retrieved on 2020 from <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse>
3. <https://covid19.who.int/Wikipedia>.
4. UNESCO. COVID-19 Educational Disruption and Response.
5. Retrieved on
6. WHO. WHO Coronavirus Disease (COVID-19) Dashboard.
7. Retrieved on May 20, 2020 from <https://covid19.who.int/>
8. Wikipedia. Covid-19 Pandemic in India. Retrieved on
9. https://en.wikipedia.org/wiki/Education_in_India
10. Pravat Ku. Jena 2020a. Challenges and Opportunities created
11. by Covid-19 for ODL: A case study of IGNOU.
12. International Journal for Innovative Research in
13. Multidisciplinary Filed, Volume-6, Issue- 5, Pg. 217-222.
14. Study Abroad Life (2020). How Covid-19 will affect the
15. Indian education system. Retrieved on May 25, 2020
16. from <https://www.studyabroadlife.org/how-covid-19-will-affect-the-indian-education-system/>
17. will-affect-the-indian-education-system/
18. Pravat Ku. Jena 2020b. Online learning during lockdown
19. period for covid-19 in India. International Journal of
20. Educational Research, Volume-9, Issue- 5(8), Pg.82-92.